

Tři způsoby nahlížení na dějiny jazykozpytu

Mgr. Jan Chromý
26. workshop Žďárek
Hořovice, 27.–29. 11. 2009

Úvod

- představení tří způsobů nahlížení dějin lingvistiky
 - a) Dějiny prostých následností;
 - b) Dějiny lingvistických paradigmat;
 - c) Dějiny souzení pojmů

Dějiny prostých následností

- dějiny jako chronologický sled událostí
- užitečnost:
 - úvodní seznámení s dějinami lingvistiky
 - standardní způsob konceptualizace?
 - časová a prostorová úspornost
- nevýhody:
 - historie konceptualizovaná jako lineární
 - neumožňuje důsledné uchopení jemnějších souvislostí, dílčích proměn teorií

Dějiny lingvistických paradigmat

- vychází z T. S. Kuhna: Struktura vědeckých revolucí (1962)
- dějiny z hlediska proměn základních předpokladů, představ lingvistického bádání, včetně samotného vymezení předmětu a způsobů zkoumání
- střídání „normální vědy“ a „vědeckých revolucí“ (Kuhn)
- užitečnost:
 - popis paradigmat, která po sobě následují
 - hledání rysů, které „definují“ určité období
- nevýhody:
 - princip diskontinuity a z toho plynoucí vzájemné nesrozumitelnosti
 - skutečný vývoj se této dichotomické představě vzpírá

Dějiny souzení pojmů

- vychází ze Stephena Toulmina: Human understanding (1972)
- vědní obor není koherentní logický systém, ale jakýsi pojmový souhrn, v rámci něhož mohou být menší ostrůvky logické systematičnosti
- je potřeba zvažovat:
 - a) jaké reálně existují vztahy mezi koexistujícími pojmy, explanatorními procedurami a metodami reprezentace;
 - b) způsoby, jak obecně vyvstávají konceptuální problémy a jakým způsobem jsou vůbec jako problémy vnímány;
 - c) jak se proměňuje povaha racionálních soudů v souvislosti s tím, jak se pozměňují/nahrazují pojmy a explanatorní metody ve vývoji vědy
- užitečnost:
 - mnohem adekvátnější popis dějin než v předchozích dvou případech
- nevýhody:
 - vysoká náročnost
 - prakticky znemožnění globálního pohledu na dějiny lingvistiky

Jak by to mohlo vypadat

- načrtněme z těchto tří pohledů popis linie myšlení o jazykové kultuře u Jana Gebaura, Josefa Zubatého, Václava Ertla a Jiřího Hallera

Z hlediska dějin prostých následností:

Jan Gebauer (1838–1907) byl svým zaměřením orientován především na vývoj českého jazyka. Z tohoto jeho zájmu vzešla čtyřdílná Historická mluvnice jazyka českého a nedokončený Staročeský slovník. Gebauer byl však také autorem školních mluvnic a rovněž prvních Pravidel českého pravopisu (1902). Problematice jazykové kultury věnoval rovněž dva články Šetřme jazyka spisovného (1892) a Některé novoty v češtině spisovné (1894). V nich kritizoval soudobou brusičskou praxi, např. vnučování podob *přípjati a přjati* místo *přípnouti a přijmouti*.

Gebauerovými žáky byli Josef Zubatý (1855–1931) a Václav Ertl (1875–1929). Josef Zubatý byl znám především jako indolog a srovnávací jazykovědec. Otázkám češtiny se začal intenzivněji věnovat až v průběhu první světové války, kdy se stal redaktorem časopisu *Naše řeč* (založen 1916), kde ostatně většinu svých bohemistických textů publikoval. K známějším patří jeho článek *O českém pravopise* (1917) a hlavně jeho rektorská řeč *O úpadku našeho knižního jazyka* (1920). Václav Ertl působil nejprve jako středoškolský pedagog, známým se stal díky svým přepracováním Gebauerovy mluvnice. Od roku 1919 až do své smrti působil v kanceláři Slovníku jazyka českého, krátce po založení časopisu se připojil k redakci *Naší řeči*, kde psal mimo jiné jazykové kritiky. V roce 1929 vyšlo několik jeho esejů pod názvem *Časové úvahy o naší mateřštině*. Zde prezentoval teorii „dobrého autora“, tedy představu, že základním kritériem pro posuzování soudobého jazyka má být jazyk kvalitních spisovatelů, resp. průnik těchto jazyků (tzv. absolutně dobrý autor).

Na Josefa Zubatého a Václava Ertla navazoval Jiří Haller (1896–1971). Od roku 1929 působil v kanceláři Slovníku jazyka českého, v letech 1931–1948 působil jako odpovědný redaktor *Naší řeči*. Podobně jako Ertl psal jazykové kritiky (nejznámější jsou kritiky Fischerovy knihy *Duše a slovo* a Nezvalovy *Kroniky z konce tisíciletí*), zabýval se teoreticky otázkou jazykové správnosti (studie *Problém jazykové správnosti*) a publikoval rozličné gramatické a stylistické rozbory. V roce 1948 byl předčasně penzionován.

Z hlediska dějin lingvistických paradigmat:

Jan Gebauer, Josef Zubatý, Václav Ertl a Jiří Haller jsou hlavní představitelé uceleného paradigmatu české jazykové kultury, které můžeme vymezit zhruba od 90. let 19. století do 30. let století 20. Hlavními rysy tohoto paradigmatu jsou: a) více nebo méně explicitní orientace na starší češtinu; b) představa jazyka, o který je třeba pečovat, který je třeba chránit před cizími vlivy; c) jazyk má být ustálený; c) češtinu je třeba chránit před svévolnými kodifikačními zásahy; d) je třeba vycházet z literárního úzu. Toto paradigma v 30. letech 20. století vystřídala teorie spisovného jazyka Pražského lingvistického kroužku.

Z hlediska dějin souzení pojmů:

Myšlení Jana Gebauera, Josefa Zubatého, Václava Ertla a Jiřího Hallera o jazykové kultuře je úzce propojené. Jedním z klíčových pojmů je spisovný/literární úzus. Tento pojem však neodpovídá chápání úzu v dnešní lingvistice, lze mnohem spíše interpretovat jako „dlouhodobá literární tradice“. Tato tradice se obrazí v dílech tzv. dobrých autorů, klasických postav české literatury. Jednotliví zmínění lingvisté se od sebe liší v tom, co všechno do této tradice řadí (Gebauer, zřejmě i kvůli časovému odstupu od zbývajících tří autorů) sem řadí např. Komenského, Haller naopak např. Karla Čapka.

Tyto lingvisty dále spojuje přijímání hlediska starého jazyka. Žádný z nich si nemyslí, že by ho bylo možné z přemýšlení o jazykové kultuře vyloučit. Rozdíl však tkví v tom, nakolik se o starý jazyk opírají v konkrétním hodnocení jazykového materiálu. Tady by se asi dalo říci, že zatímco pro Gebauera je toto hledisko zásadní, pro Ertla či Hallera už poskytuje jen určitou oporu v některých případech.

Pro všechny tyto lingvisty je klíčová ustálenost spisovného jazyka. Ustálenost je zde však třeba chápat jednak jako inherentní charakteristiku spisovného jazyka, jednak jako určitou maximu, kterou se při péči o spisovný jazyk snaží dosáhnout.

Ačkoli všichni tyto lingvisté kritizují soudobou brusičskou praxi, nejde zde o kritiku samotného principu regulace jazyka, ale mnohem spíše o kritiku založenou na jiném nazírání konkrétním prostředků. Regulace jazyka je pro všechny čtyři standardní součástí lingvistovy práce: Řadu jevů neváhají označit za nesprávné či chybné a ve svých pracích je zapovídají. V čem se částečně odlišují je potom odlišný pohled na některé konkrétní jevy.

Závěr

- dějiny lingvistiky můžeme nahlížet z různých perspektiv
- různé perspektivy určují to, co vidíme
- česká lingvistická historiografie by se měla soustředit na takovéto meta-aspekty